

DE SMALLE POLITIEKE PARTIJ

Een synthetische en polemische uitleiding

J. de Beus

1. Versmalling als recente politieke tendens

In dit *Jaarboek* is het hoofdprobleem de versmalling van politieke partijen.¹ Dat is weer eens wat anders dan de kloof tussen kiezer en gekozene en de verplaatsing van de politiek uit het raamwerk van de natie-staat, twee veelbesproken tendensen in de jaren negentig. Koole maakt in zijn bijdrage een nuttige lijst van partijfuncties: socialisatie, mobilisering, vorming en scholing, articulatie, aggregatie ofwel programmering, alsmede rekrutering en selectie.

Welnu, de oude uitgesloten volksdelen zijn met succes opgenomen in de politieke orde: onder arbeiders, kerkgangers en vrouwen valt voor politici weinig meer te verheffen. De partijvorming van langdurig werklozen en andere potentieel ontevreden categorieën van uitkeringsgerechtigden (gepensioneerden) wordt gedempt door emplooi, activerend arbeidsmarktbeleid, op niveau blijvende uitkeringen en nieuwe verzorgingsarrangementen. Migranten worden met succes gecoöpteerd door de 'witte' partijen. Ze zoeken verder erkenning via maatschappelijke zelf-organisatie, niet via de stichting van aparte partijen. Die zelf-organisatie gaat met name bij Turkse Nederlanders gepaard met geleidelijke acceptatie van bestaande partijen zoals de VVD. Dit alles kan onmogelijk worden opgevat als politieke opvoeding van migranten onder de regie van Nederlandse partijen.²

Wat betreft de mobilisering, geldt voor de meeste Nederlanders dat de existentiële betekenis van uitoefening van kiesrecht en partijbinding is afgenomen. Dit lijkt onderdeel te zijn van hetzij variatie hetzij afname van politieke betrokkenheid en burgerzin in het algemeen. Een aanzienlijk deel van het electoraat zweeft of blijft thuis. Een politieke partij voert de mensen nog maar zelden naar de straat, laat staan naar de barricade. Als dit een enkele keer toch gebeurt (knuffels voor Kosovo, demonstraties tegen zinloos geweld), dan blijkt de partij een van vele initi-

atiefnemers te zijn geworden.³ Het ledental van de grote partijen is ingestort, terwijl het verenigingsleven buiten de verkiezingscampagnes om teruggebracht is tot de voorbereiding van bestuurlijk werk door bestuurlijk kader. Er is bepaald geen gebrek aan cursussen en congressen, zoals ook het vrijwilligerswerk voortleeft. Maar het aandeel van partijen in deze bruisende markt voor vorming, oefening en genezing is te verwaarlozen. De ideologische afstand tussen de partijen is verkleind, bij zowel oude kwesties (welstandsverdeling, grote infrastructurele werken) als nieuwe kwesties (Europese eenwording, Nederlandse Islam). Hun greep op beleid en samenleving is verzwakt, mede door de terugtred van partijprogramma, parlement en planning. Alleen de laatstgenoemde functie, die van rekrutering en selectie van politici, lijkt nog onverkort van kracht, zij het dat ook hier symptomen van erosie zichtbaar worden die met de verbreiding van de marktsfeer verband houden: moeizamere verkenning van politiek talent, grotere 'omloopsnelheid' van loopbanen en ook meer corruptieschandalen.

We zien dus over vrijwel de gehele linie een overgang van de brede, multifunctionele massapartij van eergisteren en de volkspartij of '*catch-all party*' van gisteren naar een nieuw soort partij dat in bepaalde opzichten doet denken aan de rivaliserende factie in de maatschappelijke bovenlaag uit het vroeg-democratische tijdperk. Ankersmit gewaagt van de kartelpartij, in het kielzog van de politicologen R.S. Katz en P. Mair. Partijleiders hebben zich losgemaakt van interne lastgevers (leden, activisten) en externe lastgevers (kiezers). Leiders van gevestigde partijen hebben een gemeenschappelijk belang bij handhaving van hun monopolie op vertegenwoordiging. Ze ondermijnen de concurrentie door kartelvorming. Ze marginaliseren, overweldigen of coöpteren uitdagers aan de linker- en rechterkant (SP, ChristenUnie, Leefbaar Nederland).⁴

Te Velde bespeurt de opkomst van formaties die aan de persoon van de lijsttrekker zijn verbonden en die alleen nog in een Haags wereldje verschil maken. De achtergrond hiervan is de evolutie van de standensamenleving, via de georganiseerde samenleving, naar een netwerksamenleving waarop het eerbiedwaardige begrip '*civil society*' niet langer van toepassing is.

Anker ziet een door en door geprofessionaliseerde partij die haar ontvankelijkheid voor grieven en eisen baseert op verfijnde peilingen als de enquête, de focusgroep en het diepte-interview. Responsiviteit is hier de gevoeligheid voor de smaakoordelen en gemoedstoestanden van de meerderheid van het electoraat op de korte termijn.

Kalma en De Vries signaleren een heruitvinding van de partij door nieuwe coalities met nieuwe niet-gouvernementele organisaties (Kalma)

en door nieuwe ruimten voor discussie en bezinning over samenleving en politiek (De Vries).

Koole gelooft nog het meest in de veerkracht van oude partijvormen, maar ook hij noteert een zeker dysfunctioneren in de zin van een uitholling van de democratie binnen de organisatie van partijen. Evenmin geeft Koole blijk van optimisme wat betreft het bieden van echte keuze en het waarborgen van hoge kwaliteit van kandidaten bij verkiezingen.

Wat is er aan de hand? De zoveelste sprong van de partij als doelmatig organisme, ditmaal als media-instantie in een toeschouwersdemocratie die een collectiviteit suggereert in plaats van het te zijn (aldus de politieke theoreticus B. Manin), of de eerste contouren van partijloze representatie op de schaal van natiestaten of zelfs van federale staten (aldus de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, A. Peper en, in deze bundel, Lucardie)?⁵ En hoe moeten wij de versmalling waarden? Als verval van politieke leiding en verantwoordelijkheid? Als nieuwe tempering van de staat door een veelheid van representanten buiten de partij om: rechters, toezichhoudende autoriteiten, journalisten, columnisten, waakzame burgers, deskundigen, belangengroepen, sociale bewegingen? Of als een nog onbesliste strijd om de herverkaveling van het politieke landschap in de nieuwe eeuw?⁶

2. Een probleem dat de Koude Oorlog overleefde

Er zijn diverse redenen om ook op dit gebied te waarschuwen tegen onmiddellijke generalisatie en gemakzuchtige speculatie. Ten eerste wijst de gestadige expansie van de liberalen onder aanvoering van F. Bolkestein en H.F. Dijkstal nu niet bepaald op ramspoed. De veerkracht van sociaal-democraten, de weg van GroenLinks naar regeringsverantwoordelijkheid en de duurzame aanhang van kleine getuigenispartijen doen dat evenmin.

Ten tweede kan alleen een degelijk vergelijkend onderzoek uitwijzen of hier sprake is van een algemene tendens, die bepaalde tegentendensen overtreft.⁷ Een voorbeeld van een dergelijke tegentendens is de vorming van racistische, nationalistische, ecologische en protectionistische partijen. Anker merkt terecht op dat de representatie van de partijdige visie op het algemeen belang op grond van volmacht een formule is die door zowel de meeste kamerleden als de meeste actieve kiezers wordt onderschreven. Dit suggereert dat het opkomende partijpolitieke regime na de verzuiling niet alleen geschraagd wordt door lijdelijkheid maar ook door rationale instemming. Maar het grote onderzoek van R.D. Putnam, S.J. Pharr en R.J. Dalton toont aan dat de Nederlandse continuïteit van politiek vertrouwen zeer uitzonderlijk is in verhouding tot de grote vertrou-

wensbreuken in de Westerse democratieën aan het einde van de twintigste eeuw. Zij zou wel eens kortstondig kunnen zijn wanneer in 2002 protestpartijtjes in de Kamer komen, zoals dat ook in 1994 gebeurde.⁸

Ten derde is er een algemene theorie nodig die verklaart waarom een partij opkomt als strijdbare minderheid in de vervuilde binnenwateren van de burgerlijke samenleving, dan successen boekt door het schip van staat te enteren en door te dringen tot stuurkamer en admiraliteit, en tenslotte een staatsorgaan wordt via inlijving, routine en 'nautische' behoudzucht (om in de metafoer te blijven).⁹

Ten slotte is het nodig om de rol van vrijwillige strategische overwegingen van politici te belichten. Juist omdat het begrip van gezaghebbende vertegenwoordiging zo ruim is en het begrip van functies van partijen zo breed, heeft een partij nogal wat speelruimte om de eigen ondergang te vertragen of zelfs om te zetten in een nieuwe dragende rol. Neergang kan soms heel lang duren. Volgens een Chinees gezegde 'was de toestand hopeloos en duurde zij nog 300 jaren'. Anders gezegd: partijen die in staat zijn gebleken om de maatschappelijke tegenstellingen waaraan zijzelf zijn ontbrand voor lange tijd te 'bevriezen' (aldus de politicologen S.M. Lipset en S. Rokkan), mogen niet meteen worden afgeschreven, al is het maar omdat de problematiek van kapitalistische tweedeling en religieuze onverdraagzaamheid inmiddels weer aan scherpte heeft gewonnen.

Maar de voornaamste reden voor wetenschappelijke precisie ligt in het cyclisch karakter van zowel de werkwijze van partijen als de bezinning daarop door politieke denkers. De afbrokkeling van massapartijen is beslist geen oorspronkelijk onderzoeksprobleem. In de jaren vijftig formuleerden de filosoof J. Shklar (*After Utopia*, 1957), de econoom A. Downs (*An Economic Theory of Democracy*, 1957) en de socioloog D. Bell (*The End of Ideology*, 1960) hun versies van het probleem in termen van respectievelijk de afkeer van utopisme, de logica van partijenconcurrentie in een ruimte van electorale voorkeuren, en de toenadering van ideologieën. Het was de socioloog R. Dahrendorf die in een nog altijd pakkende beschouwing over de Bondsrepubliek Duitsland de term elitekarteldemocratie uitvond (*Gesellschaft und Demokratie*, 1965). De klacht over het einde van de partijpolitiek, ja de vermoording van de politiek, in de gedaante van oligarchisering, bureaucratisering, juridisering, technocratisering, en de opkomst van massaal consumentisme en moralisme is vaker geuit. Het heeft er alle schijn van dat prudente politieke leiders een dergelijke klacht ernstig nemen en ook ernstig moeten nemen. Men doet dan een tegenzet met een modernisering, of met fusering of met nieuwe partijvorming. Daarbij voltrekt zich een wisselwerking tussen gevestigde politici en jonge generaties, alsmede tussen voorlijke en volgende par-

tijen welke zelfs door de realistische politieke filosofie onvoldoende wordt onderkend.¹⁰

De neergang van de brede volkspartij blijkt alles bij elkaar moeilijk grijpbaar te zijn. Dit geldt des te sterker na twee golven van wederopstanding van partijpolitieke passie – de *New Left* in de jaren zestig en de *New Right* in de jaren tachtig – en middenin het begin van wat misschien een volgende golf wordt: de Derde Weg in de sociaal-democratie als een nieuwe combinatie van liberalisme en socialisme.

In dit licht bezien, meen ik dat de onderzoeksagenda allereerst historisch, empirisch en vergelijkend moet zijn. Welk partijstelsel is helemaal verdwenen? Welke overgang is er gaande in de Nederlandse consensus-democratie in het algemeen (en waarom?) Welk stabiel stelsel van representatie begint zich vast te zetten? Er bestaat in de Nederlandse journalistiek en academie een neiging om partijen te kritiseren en een moreel beroep op ze te doen. Ankersmits pleidooi voor een *aposteriori* ideologie is een voorbeeld van dit genre. Ik ben niet tegen het genre, maar bepleit dus een nauwkeuriger onderzoek naar feiten, ervaringen en ontwikkelingen. Alleen langs deze weg kunnen normatieve schetsen van nieuwe partijvorming effect sorteren.

3. Boude beweringen over de representatieve partij

Er is een rituele dialectiek ingeslopen in de Nederlandse discussie over de toekomst van politieke partijen.¹¹ A kondigt het einde van de partij aan. Het primaat van de politiek is voorbij: eerst als institutie, aanstonds ook als fictie! B antwoordt dat het allemaal zo'n vaart niet loopt, zeker niet in een bedaarde en saaie politiek als de Nederlandse. Zouden we niet liever spreken van gedaanteverwisseling, zeg van kaderpartijen? C signaleert echter dat er iets totaal nieuws gaande is volgens de sociologie van de reflexieve moderniteit van U. Beck en A. Giddens. Het wereldburgerschap nestelt zich via gelaagd bestuur (*governance*) en actie van onderop (*subpolitics*) ter dekking van nieuwe, universele risico's. Daarop antwoordt D dat partijen, families van partijen en nationale stelsels van partijen zo taai en gebonden aan een bepaalde geschiedenis zijn dat we geen enkele algemene bewering mogen koesteren, noch over innovatie noch over consolidatie of restauratie. E attaqueert op een hoger plan het door elkaar heen lopen van positief-wetenschappelijke argumenten en normatief-politieke argumenten. F voorziet een nog grotere crisis in het denken met het argument dat zowel de politieke wetenschap als de politieke theorie lijden aan het academische euvel van dieventaal, gemis aan praktische ervaring, en de onwil om te reizen en rond te kijken met de kans op verlies van het vertrouwde humanistische wereldbeeld

(gelijk A. de Tocqueville gisteren en I. Buruma vandaag). En dan begint een andere A weer opnieuw over dat einde als het begin van virtuele politiek (de lege staat), in de parmantige overtuiging dat deze voorstelling van zaken de meest welsprekende ontsluiting van het hele raadsel is.

Het is de verdienste van de bijdragen in dit *Jaarboek* dat deze ontmoedigende cirkelbeweging van stuk voor stuk verdedigbare maar ook grove argumenten wordt doorbroken doordat de schrijvers zich allemaal richten op een en hetzelfde verschijnsel, namelijk vertegenwoordiging. In de jaren tachtig koos de politicoloog R. van Schendelen voor een soortgelijke invalshoek met de oprichting van het tijdschrift *Namens*, maar dit tijdschrift is al weer geruime tijd ter ziele. We moeten weten waarom er representatie is/behoort te zijn. Vervolgens moeten we weten waarom partijen een belangrijke drager of zelfs de overheersende drager van representatie zijn/behoren te zijn.

Dit is niet de plaats om beide vragen uitvoerig te beantwoorden.¹² Ik geef mijn visie op de plaats van de partij in een representatieve democratie dus in hoofdlijnen weer. Er zijn bepaalde redenen om een representatieve democratie te verkiezen boven een directe democratie. Volgens het argument van de doelmatige schaal leidt representatie tot dalende besluitvormingskosten in publieke aangelegenheden: burgers laten al het politieke handwerk over aan een overzichtelijk aantal gekozenen. Al het agenderen, beraadslagen, onderhandelen, kiezen, beleid maken en heroverwegen wordt uitbesteed bij wijze van arbeidsdeling. Volgens het argument van de moderne vrijheid (ofwel van de professionaliteit) worden de stijgende baten van de private sfeer door de burgers geïncasseerd wanneer zij de politiek na de verkiezingstijd toevertrouwen aan een beroepsgroep van politici. Anders gezegd: de stijgende alternatieve kosten van democratische politiek worden bestreden door professionalisering van het parlement. Volgens het argument van de superieure politieke laag is de welvaart van het volk gediend bij de uitverkiezing van die medeburgers die uitblinken in politieke zedelijkheid. Volgens het argument van de nationale eenheid betekent de vormgeving van een parlementair stelsel dat er ruimte wordt geschapen voor zinvolle uitoefening van democratische politiek in een natiestaat. Een dergelijke staat is noch een anarchie noch een harmonieuze gemeenschap maar een vereniging van burgers op voet van gelijkwaardigheid en individualiteit. Dit laatste argument is beroemd geworden door de formulering van de Franse politicus E.J. Sieyès.

De redenen voor partijvorming als beste representatie sluiten hier nauw bij aan. Volgens het argument van pluriformiteit dient het parlement de verdeeldheid in de grote samenleving te weerspiegelen. In een dergelijke samenleving zijn er altijd legitieme scheidslijnen en geschillen tussen

groepen. Partijen zorgen hier voor de vereiste vrede en schikking tussen leiders van die groepen. Volgens het argument van de moderne achterban laten gewone partilijeden en kaderleden het echte politieke handwerk over aan hun eigen, als handelingsbekwaam beschouwde volksvertegenwoordigers. Volgens het argument van de superieure leiding is de vreedzame strijd tussen politieke vertegenwoordigers van sociale groepen een geschikt mechanisme voor de rekrutering en overleving van de besten (in termen van politieke moraliteit). En volgens het argument van algemeen belang zijn het zelfbestuur en de vrije ontwikkeling van de natie gediend met voortgaande oppositie en compromissen. Op het gebied van politieke waardering inzake beginselen, belangen, hartstochten, denkbeelden en feiten bestaat namelijk geen wetenschappelijke en juridische zekerheid, laat staan filosofische en theologische zekerheid.

Aan de hand van de bovenstaande standaardredenering over partijdige volksvertegenwoordigers kunnen wij ons een beeld vormen van de toegevoegde waarde van deze bundel. Ik meen dat er in de begripsvorming, de beredenering van stellingen, de brede verbanden en de voorstellen nog enige verbetering kan worden aangebracht.

Met name in de bijdragen van Ankersmit en Te Velde wordt gebruik gemaakt van een onderscheid tussen mimetische representatie (afspiegeling van scheidslijnen van buitenpolitieke aard, dienstbaarheid aan een gegeven achterban) en esthetische representatie (uitvinding van scheidslijnen binnen de democratische politiek, 'achterbanloosheid'). In de bundel duiken nog enige andere onderscheiden op, zoals die tussen moderne vertegenwoordiging van een collectief en postmoderne zelfvertegenwoordiging. Maar het eerstgenoemde begrippenpaar lijkt het belangrijkste te zijn. Is er een fundamentele onverenigbaarheid tussen politieke mime en esthetica of gaat het bij nader inzien om een onvermijdelijke spanning tussen twee patronen van democratische representatie in theorie en praktijk?

Ankersmit betoogt het eerste, ik houd het op het laatste met het volgende op de Schotse filosoof D. Hume geïnspireerde argument over de omstandigheden voor democratische rechtvaardigheid. Vertegenwoordiging is onnodig als een doorsnee-burger de conflicten en problemen met medeburgers weet op te lossen zonder hoge besluitvormingskosten, zonder verlies van vrijheid in de private sfeer, zonder de tussenkomst van gekozenen met een zelfstandige verbeeldingskracht, en zonder desintegratie van de natiestaat. De esthetische noodzaak van opbouw van politiek handelingsvermogen via delegatie heeft met dit soort factoren te maken. Maar vertegenwoordiging is onmogelijk als deze burger de gekozene niet kan herkennen als lid van de soevereine gemeenschap alsmede de

geleding binnen de pluralistische gemeenschap waartoe men zelf wil behoren (een van ons). Dat is het mimetische vooruitzicht op onderlinge erkenning, vertrouwen en solidarisering. Een recent voorbeeld hiervan is de gezamenlijke roep van nieuwkomers en gevestigde Nederlandse partijen om capabele Surinaamse, Antilliaanse, Turkse en Marokkaanse kandidaten.

Als deze tweeledige voorwaarde voor zinvolle vertegenwoordiging klopt (inferieure directe democratie, minimale politieke eenheid), dan moet de oplossing voor de huidige malaise in de vertegenwoordiging niet meteen worden gezocht in de wettelijk opgelegde verschijning van een verenigde achterban (herzuiling, de traditie van pluralistisch collectivisme) en evenmin in een isolering van de wetgever ten opzichte van welke achterban dan ook (scheiding van machten, de traditie van doctrinair liberalisme). In de Nederlandse politieke theorie lijkt de ideeëngeschiedenis op herhaling te gaan: de terugkeer naar sterke groepen en O. von Guericke van de Amsterdamse denker V. Bader, de terugkeer naar de sterke staat en de Franse staatsman F. Guizot van de Groningse denker Ankersmit en, niet te vergeten, de terugkeer naar het sterke gemenebest en de Amerikaanse publicist T. Paine van de Leidse denker H. van Gunsteren. Om te voorkomen dat deze herhaling uitloopt op een tragikomische illusie, is een pragmatisch onderzoek vooraf nodig naar de vraag welk samenstel van politieke partijen het beste aansluit bij het opkomende, ten dele onbekende patroon van maatschappelijke integratie en differentiatie.

Anders dan Koole, meen ik dus dat de vraag van de Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB) inzake de optimale verscheidenheid van het Nederlandse partijstelsel zo gek nog niet is. Sinds het aantreden van het paarse kabinet in 1994 vermag elke op regeringsverantwoordelijkheid gerichte partij een coalitie aan te gaan met elke van de andere partijen met een verwante gerichtheid, zonder dat de eenheid en continuïteit van regeringsbeleid hierdoor gevaar lopen. Sinds Paars zijn de verschillen tussen afzonderlijke politici binnen deze partijen vaak groter dan de verschillen op hoofdlijnen tussen de leidingen van deze partijen, zonder dat er sprake is van duidelijke vleugelstrijd. Beide publieke geheimen nopen tot een heroverweging van de breuklijnen in de Nederlandse samenleving en van de grenzen tussen partijformaties in de Nederlandse politiek. In welke zin is het partijstelsel een knellend artefact geworden van formele regels en conventies (benoemde burgemeesters en dergelijke)? Welke groepen burgers zouden zich met goede redenen beter vertegenwoordigd weten in een ander stelsel, ook in de zin dat ze alsdan meer bereid zijn om op te komen bij verkiezingen en een rationele stem uit te brengen? Welke belangrijke gemeenschappelijke problemen (zoals de

onderwijsachterstand van kinderen van migranten) worden in een dergelijk stelsel niet meer vermeden maar aangepakt? Zeker, protestpartijen (ouderenpartijen, leefbaarheidspartijen) en clubs van jongeren (Niet Nix, Opschudding, LEF, de Edmund Burke Stichting) maken beide een gammele indruk. Bovendien verkeert D66 – de ontploffingspartij bij uitstek – in grote moeilijkheden, terwijl de overige middenpartijen met inbegrip van GroenLinks géén trek hebben in een herverkavelingsdebat zoals dat bijvoorbeeld in klein-christelijke kring nog wel is gevoerd. Middenpartijen denken immers allemaal dat ze voldoende herkansingen krijgen van zwevende kiezers. Maar deze rust der partijstrategen ontslaat onafhankelijke onderzoekers niet van hun plicht om pertinente vragen over de lange termijn te stellen.¹³ Misschien is het sociaal-liberale kabinet van W. Kok de voorbode van een omwenteling met onderbrekingen, zoals het christelijke kabinet van de antirevolutionair A. MacKay dat eens was (1888-1891). De verkiezingen in 2002 na het vertrek van Kok uit de Nederlandse politiek zullen het leren.

Sommige stellingen in de beschouwingen in dit *Jaarboek* schreeuwen om nadere toelichting, op zichzelf al maar ook door de aanwezigheid van contrasterende stellingen elders in deze bundel. Anker stelt dat de convergentie van kandidaten en programma's ten goede komt aan de democratie, mits deze voortkomt uit een wisselwerking tussen partij en electoraat op grond van eigen onderzoek van politici. Maar Ankersmit is zo onder de indruk van zijn ontdekking van Hotellings ruimtelijke model van partijenconcurrentie, dat hij een logica ziet met allerlei perverse gevolgen: Amerikanisering, politieke marktwerking, de opkomst van één politieke klasse die pendelt tussen schijncompromissen met de kiezers en samenzwering tegen deze kiezers, en – uiteindelijk – de kartelpartijen.¹⁴ Het lijkt erop dat Ankers uitleg van de recente convergentie te lichtzinnig is en die van Ankersmit te overladen. Beiden stellen overigens dat de Nederlandse partijpolitiek zich verwijderd van de grondwettelijk vastgelegde gerichtheid op het algemeen belang. Is dit aanleiding tot herziening van de Grondwet van 1983 of tot een verdere relativering van de gebruikswaarde van dit document in de politieke strijd?

Ankersmit stelt verder dat de interne democratie van de partij irrelevant is voor een oordeel over de kwaliteit van representatie, terwijl Koole dit tot de elementaire maatstaven voor beoordeling rekent. Is dit een kwestie van smaak, of zou het ook de uitkomst kunnen zijn van verschillende argumentaties? Te Velde stelt dat de grenzen tussen de publieke en private sfeer alsmede het politieke en sociale domein zo zijn vervaagd, dat het idee van de burgerlijke samenleving ongeldig is geworden. Kalma meent echter dat partijen nog steeds krachtige coalities kunnen vormen met niet-gouvernementele verenigingen. En Lucardie poneert dat, als

reactie op staatsfalen en non-interventie, er een revitalisering van corporatisme zal optreden dan wel van alternatieve vormen van partijloze democratie tussen parlement en referendum/volksinitiatief in. Voorts is de mate van verwijdering tussen kiezer en gekozene in de verschillende bijdragen onbepaald. Is het een tijdelijke communicatiestoornis vanwege slecht onderzoek door de 'De Hond's' (Anker, in navolging van de kaasstolp-these van de politicoloog J.Th.J. van den Berg), een gedeeltelijke rehabilitatie van negentiende-eeuwse spelregels (Te Velde) of zelfvertegenwoordiging met het dubbele risico van fiasco en vervreemding (Ankersmit)?

Inzake de brede verbanden valt op dat niemand de Nederlandse politiek in een Europees of Westers geheel durft te situeren. Iedereen gaat voorbij aan het toegenomen prestatievermogen van de politiek in de overwinning van de crisis van de verzorgingsstaat en de gelijktijdig afgenomen geloofwaardigheid van de politiek van partijen en representatieve organen in vele landen.¹⁵ Merkwaardig is ook dat er geen verband wordt gelegd tussen de degradatie van politieke partijen en de opwaardering van het zogeheten poldermodel sinds 1995. Dit model is meer dan alleen sociaal-economisch beleid, het is ook een manier van politieke conflictbeslechting.¹⁶ Het Nederlandse werkgelegenheidswonder heeft, als elk mysterie van de Nederlandse politiek, te maken met problematische verscheidenheid en een daaruit voortvloeiende crisisdreiging, in dit geval de overmatige inactiviteit in de economie van de jaren zeventig en tachtig ('Hollandse ziekte'). In een proces van interactieve, 'lerende' consensus wordt de heersende verhouding tussen nationale, collectieve en persoonlijke identiteit herzien. Een dergelijke consensus is aan bepaalde voorwaarden verbonden, waaronder de voorwaarde dat alle onderhandelende partijen zich medeverantwoordelijk achten voor het succes en het falen van gezamenlijke initiatieven (afwezigheid van hegemonie). In de gangbare visie is de prijs van het poldermodel de depolitisering door regenteske partijleiders. Dit wordt ook wel de 'politiek als beheer' genoemd. In mijn visie is dit niet onwaar, maar geldt toch ook dat politieke partijen hun greep op de staat en de politieke gemeenschap enigszins behouden door een verrassend sociaal-economisch compromis te sluiten dat de afbraak van ondoelmatige instellingen en de opbouw van doelmatige instellingen bevordert (de hervorming van de verzorgingsstaat door Lubbers, de versterking van concurrentievermogen door Kok). Ook dit verhaal hoort bij de representatie van Nederland. Daarzonder kan men de opmerkelijke triomftocht van de VVD en de even opmerkelijke overlevingsmarathon van sociaal-democraten en christen-democraten helemaal niet inzichtelijk maken.

Mijn laatste suggestie betreft de voorstellen voor sanering van de Nederlandse partijen. Wellicht biedt een nader onderscheid tussen voluntaristische voorstellen en constitutionalistische voorstellen soelaas. Een voorbeeld van het eerste zijn de talloze pleidooien voor nieuwe partijbeginselen, een voorbeeld van het tweede is Ankersmits boeiende suggestie voor het schrappen van de ministeriële verantwoordelijkheid.¹⁷ Een van de redenen waarom de Nederlandse politiek anno 2001 – dus na het on-aangekondigde vertrek van Bolkestein – zo oninteressant is voor slimme studenten, is dat leidende politici weigeren om constitutionele vragen dwingend te beantwoorden *en* zij daarmee weg kunnen komen in de omgang met leidende journalisten. Hoe kan men het vreugdeloze gepriegel aan het kiesstelsel anders duiden? Laat ikzelf het goede tegenvoorbeeld geven door bij wijze van afsluiting de hamvraag te stellen.

4. Is partijloze representatie mogelijk? Een simpele theorie

Ik vermoed dat de klassieke argumenten ten gunste van partijgebonden volksvertegenwoordiging verouderd zijn vanwege de algehele maatschappelijke ontwikkeling. De geloofwaardigheid van het parlement kalft af doordat rijke, goed opgeleide en assertieve burgers niet meer geloven in kamerleden die van bovenaf een meerderheidswil bepalen. De argumenten van doelmatigheid, professionaliteit, morele superioriteit en nationale eenheid worden niet meer als steekhoudend gezien, ja als een ideologie van een politieke klasse. De geloofwaardigheid van de volkspartijen brokkelt eveneens af doordat rijke, goed opgeleide en assertieve leden van sociale groepen niet meer geloven in partijleiders die van onderop een meerderheidswil bepalen. De argumenten ter legitimering van krachtig partijleiderschap (pluriformiteit, authenticiteit, morele superioriteit en algemeen belang in het samenspel tussen regering en oppositie) hebben eveneens aan overtuigingskracht ingeboet. Wat dan overblijft is interactieve consensus als de uitkomst van horizontale interacties en verhoudingen tussen politiek, maatschappelijke organisaties en selectieve actieve burgers.

Elders heb ik de feitelijke consensusvorming door de huidige partijen beschreven in wat ik de ‘toeschouwersdemocratie’ heb genoemd.¹⁸ Hier wil ik een stap verder gaan in de bezinning op de versmalling van partijen. Onder invloed van de meest complete bijdrage (Lucardie) en een column van de socioloog J.A.A. van Doorn wil ik een theorie over de toekomst van partijloze representatie voorleggen.¹⁹ Die theorie is natuurlijk onaf en onbeproefd, maar zij gaat wel over de staatkundige pointe van deze bundel. Wat te denken van de democratische geloofsbrieven van de smalle partij alias kartelpartij, staatspartij (doorgeefluik van de

centrale overheid), media-partij of de neoliberale partij? Het gaat me uiteraard om een afstandelijke anatomie van het soort van partij dat zich onder onze ogen ontwikkelt, en niet om de naamgeving zelf.

De oude politiek steunde op de volgende geloofsopvattingen:

opvatting 1: Machtsmisbruik is de wortel van alle democratie, en wel met name het misbruik dat wordt ervaren als heerschappij door vreemden (zeg fiscale uitbuiting van Alva tot Zalm).

opvatting 2: Wie democratie zegt, zegt representatie; wie representatie zegt, zegt parlement.

opvatting 3: Misbruik van macht door het parlement zelf leidt tot een constitutionele revolutie.

De nieuwe politiek behelst evenzovele amenderingen op het gangbare idee van democratie:

opvatting 1:* Machtsgebruik van de overheid komt neer op beheer (beleid, *governance*), hetgeen een wijze van politiek is die de kans op misbruik minimaliseert en daarmee ook de eisen omtrent democratisering matigt.

Toelichting: Aan de ene kant neemt de overheid afscheid van ideologische denkbeelden over maakbaarheid en politiek primaat die de gruwelijkheden van de twintigste eeuw hebben veroorzaakt, aan de andere kant speelt de overheid soepel in op dringende wensen van de kiezers op het vlak van brede bescherming van de levensstandaard. In beide gevallen handelt zij onder de beperking van de mondialisering, dat wil zeggen van het voorbeeld van andere overheden, de druk van markten en de invloed van grote transnationale ondernemingen.

opvatting 2:* Wie democratie zegt, zegt spreiding van de macht; wie spreiding van de macht zegt, zegt een stabiel evenwicht van elkaar corrigerende organen, regels en mechanismen.

Toelichting: De huidige politiek wordt gemaakt door N machten, dus niet uitsluitend door de Trias Politica maar ook door ambtenaren, zelfstandige reguleringsautoriteiten, massamedia, wetenschappelijke instellingen, en bestuurslagen van hogere of lagere orde. Het samenspel tussen deze N machten is een spontane ordening met de gewenste eigenschappen, zoals een zekere mate van doeltreffend en verantwoord bestuur. Representatie rust bij een verzameling van gekozenen (een politieke klasse met wisselende onderlinge samenwerkingsverbanden), maar ook bij een verzameling van ongekozenen, de virtuele vertegenwoordigers in de woorden van de Engelse politicus E. Burke: leiders van belangengroepen, lobbies, sociale bewegingen, niet-gouvernementele associaties en de publieke opinie. Representatie wordt deels vervangen door eigen initia-

tief met de verwarrende naam ‘zelf-representatie’ (referendumstem, initiatiefstem, stem van de straat, stem op de opiniepagina of in het praatprogramma van de televisie).

*opvatting 3**: De kans op misbruik van macht door het parlement wordt minimaal door zijn terugred, door de snelheid van roulatie van kamerleden, door het tegenwicht van N-1 machten en door het betekenisverlies van politieke deelname voor de meeste mensen (consumentisme).

Toelichting: Door het eerder genoemde paar verschuivingen wordt het parlement definitief ingekapseld in het staatsapparaat, namelijk als voertuig voor individualisering (loopbaanperspectieven voor een elite met politieke aanleg in de bestuurslagen). Dit gebeurt dus aan de aanbodzijde. Aan de vraagzijde overheersen burgers die de partij – als die er nog is – niet meer zien als praktijk voor betrokkenheid bij de politieke gemeenschap (beraad, beweging, verovering van de macht, strijd met andere groepen), maar als praktijk voor betrokkenheid bij het persoonlijke bestaan. Het draait voortaan om stemmen, onthulling van de eigen vraag naar collectieve goederen, bedrijfsmatig overheidsfunctioneren, inhoudelijke toenadering van partijen die hun rivaliteit beperken tot stijlverschillen en de daaruit volgende stijlgeschillen. De architect R. Koolhaas merkte eens op dat de mensen nu overal winkelen tot aan musea en vliegvelden toe. In de bovenstaande gedachtengang strekt het winkelgedrag zich ook uit over de uiting van politieke voorkeuren.

De implicaties van deze omslag in de politiek zijn formidabel te noemen. Ten eerste is de eerder genoemde stabiliteit van de legitimiteit van de Nederlandse democratie niet een vorm van grootscheeps zelfbedrog en misleiding, maar een passende reflexiviteit die te maken heeft met het feit dat Nederland tot de voorhoede van de partijloze constitutionele democratieën behoort. Ten tweede is de Europese integratie niet alleen een verplaatsing van politiek, maar ook een kwalitatieve vernieuwing van vertegenwoordiging in supergrote bovennationale eenheden. Het democratisch tekort bestaat helemaal niet meer. Er bestaan slechts lidstaten die nog vasthouden aan een overschot aan oude representatie (welke alleen bij sluiting van landsgrenzen kan worden behouden), en postnationale lidstaten die dat als een achterhoedegevecht zien en het daarom nalaten.

Dit zou een zeer beknopt script kunnen zijn van een neoliberale democratie, die langzaam maar zeker de plaats inneemt van de sociale democratie uit de tweede helft van de twintigste eeuw. Hoe sterk is dit script over de politiek als beheer? Het onderstaande is eerder intuïtie dan bevinding, maar geeft mijzelf nochtans aanleiding om te concluderen dat partijloze representatie een schijntoekomst is voor de democratie.

Ten eerste is het script vaag over de aard van politieke partijen als kiesverenigingen. Zelfs de meest constitutionele en juridisch redenerende liberaal ontkomt niet aan een doctrine over het partijleven (debat, oppositie), zoals het voorbeeld van de oude Hayek heeft laten zien. Iets dergelijks geldt ook voor J. Rawls, R. Dworkin, A. Barry, Ph. van Parijs, R. Nozick en andere eigentijdse aanhangers van het primaat van het recht. De ontwikkeling van de rechtsbescherming van overheidswege is vervlochten met publiek zelfbestuur en publieke strijd over overheidsprojecten door vitale partijen van burgers. Dat komt uit elk gezichtspunt naar voren (conceptueel, instrumenteel, epistemologisch, historisch).²⁰ Ten tweede houdt het script onvoldoende rekening met de cyclus in de politiek. Fasen van politisering en privatisering wisselen elkaar af, zoals de econoom A.O. Hirschman overtuigend laat zien in zijn *Shifting Involvements* (1982). Ten derde is politiek in sommige opzichten een natuurlijke behoefte en in andere opzichten een luxegoed. Tegenwoordig hebben de mensen meer toegang tot informatie, en ze moeten ook meer van zichzelf (in de zin dat ze meer met informatie moeten doen). Dit houdt in dat netwerkbeheer in het teken van sociale beheersing en vermindering van onlusten makkelijk kan mislukken, terwijl zelf-representatie en sociale representatie (de machten buiten de publiek-politieke sfeer) dan beperkt bruikbaar kunnen blijken. Ten vierde kunnen de oude machten (partijen, parlementen) hun achterstand op overheden, bedrijven en de overige machten inlopen. In het recente verleden is er de wedergeboorte van de liberale stroming geweest. Thans is er de 'derde-weggerij' van sociaal-democraten.²¹ Ten slotte kunnen er nieuwe partijvormen opkomen rondom nieuwe onzekerheden, problemen en conflicten die politieke leiders deels zelf in de hand werken, zoals Europese partijen.

5. Een opbeurende conclusie

De beslissende omissie in de voorstelling van de partijloze democratie is de organisatie van verantwoording. Geregelde verantwoording voor fouten is ondenkbaar zonder politiek pluralisme. Het Nederlands monisme bereikt een bedenkelijke graad van volkomenheid als zijn spelregel omtrent de onaantastbaarheid van afspraken in het regeerakkoord en bewindspersonen ook de oppositie in de Tweede Kamer en de Eerste Kamer bedwingt. Als bovendien de journalistiek, de beleidswetenschap en al die andere zelfbenoemde politieke machten de waan van de dag alleen maar versterken en niet afbreken, dan grijpt bestuurlijke onverantwoordelijkheid snel om zich heen. In de recente Ceteco-affaire was er noch in de provincie noch ten departementen voldoende pluralisme. Dit zou je ook kunnen zeggen van alle grote schandalen in de Nederlandse

politiek in het tijdperk van beheer van Lubbers en Kok, uiteraard met Srebrenica als het laagste punt. Deze desorganisatie van de verantwoording door smalle politieke partijen zie ik niet alleen als de schaduwzijde van het poldermodel van de New Economy maar ook als de achilleshiel van de Nederlandse politiek na de verzuildheid en de polarisatie. Dit dan is de logische bestaansgrond – zij het niet de budgettaire – van de jubilaris, het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen.

noten

¹ Ik dank Jacques van Doorn, Cees van der Eijk en Philip van Praag voor inspirerende gesprekken over het thema.

² J. Tillie, *De etnische stem*, Amsterdam, 2000; S. Petronilia, red., *Raadsleden met dubbele antenne*, Amsterdam, 2000; M. Berger e.a., *Politieke participatie van etnische minderheden in vier steden*, Amsterdam, 2001.

³ Deze passage steunt op het onderzoek vanaf 1975 naar politieke deelname in Nederland van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Zie *Sociaal en Cultureel Rapport 1998*, Den Haag, 1998; en J. de Beus, *Ruil zonder zuil*, Den Haag, 1999.

⁴ R.S. Katz en P. Mair, 'Changing Models of Party Organization and Party Democracy', in: *Party Politics*, 1 (1995), 1, 5-28.

⁵ B. Manin, *The Principles of Representative Democracy*, Cambridge, 1997, 235; en B. Peper, 'Op zoek naar samenhang en richting', in: *Socialisme & Democratie*, 56 (1999), 9, 388-401.

⁶ Zie resp. A. Hoogerwerf, *Het verval van de politiek*, Enschede, 1993, J. van Doorn, *Democratie in de overgang*, Den Haag, 2001; en J. de Beus, *Een priemaat van politiek*, Amsterdam, 2001.

⁷ J. de Beus, 'Veerkracht en misnoegen in de duurzame democratie', in: F. Becker e.a., red., *De toekomst van de democratie. Eenentwintigste jaarboek van het democratisch socialisme*, Amsterdam, 2000, 33-59.

⁸ S.J. Pharr en R.D. Putnam, red., *Disaffected Democracies*, Princeton (NJ), 2000. Vergl. *The Economist*, 17 juli 1999, 35-36.

⁹ J. S. Dryzek, 'Political Inclusion and the Dynamics of Democratization', in: *American Political Science Review*, 90 (1996), 1 (sep.), 475-487.

¹⁰ Zie J.A.A. van Doorn, 'De opmars van het consumentisme en de marginalisering van de politiek', in: *Liberaal Reveil*, 37 (1996), 5 (okt.), 187-193; A.-G. Slama, *La regression démocratique*, Parijs 1996; F.R. Ankersmit, *Aesthetic Politics*, Stanford, 1997; L. van Middelaar, *Politicide*, Amsterdam, 1999; en H. Blokland, *Een rehabilitatie van politiek*, Amsterdam, 2001.

¹¹ Zie G. Voerman, red., *Politiek zonder partijen? Over de horizon van de partijpolitiek*, Amsterdam, 1994; 'Over de toekomst van politieke partijen', themanummer van *Beleid & Maatschappij*, 22, 1995; en 'Politieke partijen op drift', themanummer van *Socialisme & Democratie*, 57/58, 2000/2001.

¹² Vergl. A. Przeworski e.a., red., *Democracy, Accountability and Representation*, Cambridge, 1999.

¹³ Zie M. Bovens e.a., red., *Nieuwe tegenstellingen in de Nederlandse politiek*, Amsterdam, 1998; en De Beus, *Een primaat van politiek*.

¹⁴ Zie over de voorwaarden waaronder convergentie optreedt of uitblijft: H. van den Doel, *Demokratie en welvaartstheorie*, Alphen aan de Rijn, 1978 (tweede editie), hfdst. 5.

¹⁵ Zie De Beus 'Veerkracht en misnoegen'; en idem, *Een primaat van politiek*. Ik ga hier korthedshalve voorbij aan de gevolgen van 11 september 2001.

¹⁶ Zie De Beus, *Ruil zonder zuil*. Ik ga hier korthedshalve voorbij aan de recessie en de stagnatie van het poldermodel die zich reeds voor 11 september 2001 aftekenden.

¹⁷ F.R. Ankersmit, 'Het staatsrecht versus de politieke partij. Het euvel van de ministeriële verantwoordelijkheid', in: *Jaarboek 1999 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 2000, 125-155.

¹⁸ De Beus, *Een primaat van politiek*.

¹⁹ J.A.A. van Doorn, 'Democratie in opspraak', in: *HP De Tijd*, 3 september 1999.

²⁰ Dit is het springende punt van A. Sen, *Development as Freedom*, New York, 1999; en I. Shapiro, *Democratic Justice*, New Haven, 1999.

²¹ Zie J. de Beus en T. Notermans, 'Een taxatie van de Derde Weg', in: *Beleid & Maatschappij*, 27 (2000), 2, 78-92.